

**Michał Banszel, Robert Brańka, Natalia Gaura,
Anna Ibek, Jerzy Konieczny, Gabriela Księska,
Olga Kuziorowicz, Agata Latos, Ewelina Matyjasik,
Olgierd Wargowski, Michał Widacki**

Postawy młodzieży wobec czynności operacyjno-rozpoznawczych

Wprowadzenie

Realizowane na podstawie ustawowych upoważnień przez służby policyjne i specjalne czynności operacyjno-rozpoznawcze należą do najmniej znanych społecznie obszarów działania tych służb. Owszem, wiadomo, że służby podsłuchują, podglądają, korzystają z agentury itp., nawet niejednokrotnie przekonania na ten temat bywają przesadzone, nie bez znaczenia jest też fakt, iż wchodzące obecnie w dorosłość pokolenie Polaków wychowało się wśród toczonych z wielkim nierzadunkiem emocjonalnym dyskusji na tematy lustracyjne, zdecydowanie negatywnie ukazujących wspomniane czynności w wykonaniu służb bezpieczeństwa PRL.

Jednocześnie, w środowiskach fachowych nikt nie ma wątpliwości co do konieczności wyposażenia organów bezpieczeństwa państwa i porządku publicznego w kompetencje do realizowania czynności operacyjno-rozpoznawczych, a stare powiedzenie, iż bez nich wszelkie policje byłyby „ślepe i głuche” wcale nie jest sloganem. Dyskusje współczesne, choć czasem również burzliwe, dotyczą zakresu przyznawanych służbom kompetencji, zapobiegania ewentualnym nadużyciom z ich strony i – ogólnie – miejscu służb w demokratycznym państwie prawa. Czynności operacyjno-rozpoznawcze są niezastąpione w zapobieganiu przestępczości oraz w uzyskiwaniu informacji wszędzie tam, gdzie metody „otwarte” okazują się nieskuteczne¹.

¹ C. Harfield, K. Harfield, *Covert Investigation*, Oxford 2005, s. 2-3.

Tradycyjnie realizowanym (choć dalece nie jedynym), w państwach tzw. starej demokracji, sposobem pozyskiwania najbardziej wartościowych przyszłych oficerów, ale również przyszłych, tajnych, osobowych źródeł informacji jest rekrutacja zaawansowanych studentów wybranych kierunków, werbowanych do celów o bardzo nieraz długiej perspektywie czasowej ich wykorzystania. Stąd też uzyskanie wiedzy na temat postaw młodzieży studenckiej, ale nie tylko, wobec organizacyjnych i moralnych aspektów czynności operacyjno-rozpoznawczych wydaje się nie bez znaczenia. Wiedza taka, pomijając jej aspekty czysto poznawcze, może być użyteczna nie tylko dla pionów kadrowych służb, lecz wolno sądzić, może być w jakiejś mierze użyteczna w dokonywaniu ekstrapolacji postaw obywatelskich i społecznych.

Material i metoda

Sporządzono opis pięciu sytuacji związanych z zastosowaniami czynności operacyjno-rozpoznawczych. Każda z tych sytuacji obejmowała dwa warianty – w pierwszym nie było mowy o wynagrodzeniu za ewentualnie wykonaną pracę, w drugim artykułowana była obietnica wynagrodzenia. Opisy sytuacji, dla celów porządkowych, sygnowane były literami F i numerem porządkowym, warianty „płacowe” natomiast oznaczane dodatkowo literami „a” albo „b”. Całość materiału przedstawiała się następująco:

„F1a

Formularz niniejszy służy wyłącznie do prowadzenia badań naukowych. Dziękujemy za udział w badaniu.

Rok studiów (proszę wpisać I, II, III, IV albo V):

Płeć (proszę wpisać K albo M):

W dyskretny sposób skontaktowali się z Tobą oficerowie służby kryminalnej Policji, informując, że jeden z Twoich bliskich kolegów ściśle współdziała z bardzo groźną grupą, dokonując poważnych przestępstw z użyciem przemocy. Policjanci proszą Cię o pomoc, w formie systematycznego, tajnego przekazywania im wiadomości na temat owego kolegi, w zamian za co otrzymywać będziesz (nieoficjalne, wolne od opodatkowania) wynagrodzenie pieniężne.

1. Czy zgadzasz się na współpracę?

Jeśli tak, proszę wpisać T, jeśli nie, proszę wpisać N:

2. Na skali od 0 do 10 oceń moralną słuszność postępowania oficerów Policji, przy czym 0 = postępowanie policjantów jest moralnie niedopuszczalne, natomiast 10 = postępowanie policjantów jest moralnie całkowicie uzasadnione:

F1b

Formularz niniejszy służy wyłącznie do prowadzenia badań naukowych. Dziękujemy za udział w badaniu.

Postawy młodzieży wobec czynności operacyjno-rozpoznawczych

Rok studiów (proszę wpisać I, II, III, IV albo V):

Płeć (proszę wpisać K albo M):

W dyskretny sposób skontaktowali się z Tobą oficerowie służby kryminalnej Policji, informując, że jeden z Twoich bliskich kolegów ściśle współdziała z bardzo groźną grupą, dokonującą poważnych przestępstw z użyciem przemocy. Policjanci proszą Cię o pomoc, w formie systematycznego, tajnego przekazywania im wiadomości na temat owego kolegi.

1. Czy zgadzasz się na współpracę?

Jeśli tak, proszę wpisać T, jeśli nie, proszę wpisać N:

2. Na skali od 0 do 10 oceń moralną słuszość postępowania oficerów Policji, przy czym 0 = postępowanie policjantów jest moralnie niedopuszczalne, natomiast 10 = postępowanie policjantów jest moralnie całkowicie uzasadnione:

F2a

Formularz niniejszy służy wyłącznie do prowadzenia badań naukowych. Dziękujemy za udział w badaniu.

Rok studiów (proszę wpisać I, II, III, IV albo V):

Płeć (proszę wpisać K albo M):

Otrzymałeś stypendium prestiżowego instytutu naukowego w państwie niebędącym członkiem UE ani NATO. Przed wyjazdem w sposób dyskretny kontaktują się z Tobą oficerowie Agencji Wywiadu, zwracając się z prośbą o uzyskanie w kraju docelowym pewnych informacji, istotnych dla interesów gospodarczych RP. W razie wyrażenia przez Ciebie zgody, zostaniesz profesjonalnie przeszkolony, zaś po wykonaniu zadania otrzymasz (nieoficjalne, wolne od opodatkowania) sówite wynagrodzenie pieniężne. Zdobycie wspomnianych informacji w miejscu Twojego pobytu będzie nielegalne i w razie ujawnienia operacji przez tamtejsze władze będziesz narażony na surową karę.

1. Czy podejmujesz się wykonania zadania?

Jeśli tak, proszę wpisać T, jeśli nie, proszę wpisać N:

2. Na skali od 0 do 10 oceń moralną słuszość postępowania oficerów wywiadu, przy czym 0 = postępowanie wspomnianych oficerów jest moralnie niedopuszczalne, natomiast 10 = ich postępowanie jest moralnie całkowicie uzasadnione:

F2b

Formularz niniejszy służy wyłącznie do prowadzenia badań naukowych. Dziękujemy za udział w badaniu.

Rok studiów (proszę wpisać I, II, III, IV albo V):

Płeć (proszę wpisać K albo M):

Otrzymałeś stypendium prestiżowego instytutu naukowego w państwie niebędącym członkiem UE ani NATO. Przed wyjazdem, w sposób dyskretny, kontaktują się z Tobą oficerowie Agencji Wywiadu, zwracając się z prośbą o uzyskanie w kraju docelowym pewnych informacji, istotnych dla interesów gospodarczych RP. W razie wyrażenia przez Ciebie zgody, zostaniesz profesjonalnie przeszkolony. Zdobyte wspomnianych informacji w miejscu Twojego pobytu będzie nielegalne i w razie ujawnienia operacji przez tamtejsze władze narażony będziesz na surową karę.

1. Czy podejmujesz się wykonania zadania?
Jeśli tak, proszę wpisać T, jeśli nie, proszę wpisać N:

2. Na skali od 0 do 10 oceń moralną słuszność postępowania oficerów wywiadu, przy czym 0 = postępowanie wspomnianych oficerów jest moralnie niedopuszczalne, natomiast 10 = ich postępowanie jest moralnie całkowicie uzasadnione:

F3a

Formularz niniejszy służy wyłącznie do prowadzenia badań naukowych. Dziękujemy za udział w badaniu.

Rok studiów (proszę wpisać I, II, III, IV albo V):

Płeć (proszę wpisać K albo M):

W sposób dyskretny kontaktują się z Tobą oficerowie jednej ze służb specjalnych, przedstawiając następującą prośbę. Otóż przez pewien czas (od dwóch do co najwyżej kilkunastu dni) pragnęliby wynajmować jedno z pomieszczeń w Twoim mieszkaniu, celem prowadzenia stamtąd – w sposób całkowicie utajniony – obserwacji obiektu, znajdującego się w ich zainteresowaniu. Praca funkcjonariuszy polegałaby na stałej obecności we wspomnianym pomieszczeniu dwóch osób, obsługujących sprzęt foto i wideo. Za umożliwienie oficerom wykonania pracy otrzymasz (nieoficjalne, wolne od opodatkowania) wynagrodzenie pieniężne w uzgodnionej wysokości.

1. Czy przyjmujesz propozycję?
Jeśli tak, proszę wpisać T, jeśli nie, proszę wpisać N:

2. Na skali od 0 do 10 oceń moralną słuszność postępowania oficerów, przy czym 0 = ich postępowanie jest moralnie niedopuszczalne, natomiast 10 = ich postępowanie jest moralnie całkowicie uzasadnione:

F3b

Formularz niniejszy służy wyłącznie do prowadzenia badań naukowych. Dziękujemy za udział w badaniu.

Rok studiów (proszę wpisać I, II, III, IV albo V):

Płeć (proszę wpisać K albo M):

W sposób dyskretny kontaktują się z Tobą oficerowie jednej ze służb specjalnych, przedstawiając następującą prośbę. Otóż przez pewien czas (od dwóch do co naj-

wyżej kilkunastu dni) pragnęliby wynajmować jedno z pomieszczeń w Twoim mieszkaniu, celem prowadzenia stamtąd – w sposób całkowicie utajniony – obserwacji obiektu, znajdującego się w ich zainteresowaniu. Praca funkcjonariuszy polegałaby na stałej obecności we wspomnianym pomieszczeniu dwóch osób, obsługujących sprzęt foto i wideo.

1. Czy przyjmujesz propozycję?

Jeśli tak, proszę wpisać T, jeśli nie, proszę wpisać N:

2. Na skali od 0 do 10 oceń moralną słuszność postępowania oficerów, przy czym 0 = ich postępowanie jest moralnie niedopuszczalne, natomiast 10 = ich postępowanie jest moralnie całkowicie uzasadnione:

F4a

Formularz niniejszy służy wyłącznie do prowadzenia badań naukowych. Dziękujemy za udział w badaniu.

Rok studiów (proszę wpisać I, II, III, IV albo V):

Płeć (proszę wpisać K albo M):

Jesteś pracownikiem banku, a zajmowane przez Ciebie stanowisko umożliwia naturalny dostęp do stanu rachunków klientów. W sposób dyskretny kontaktują się z Tobą oficerowie jednej ze służb specjalnych, prosząc o dostarczenie informacji na temat obrotów na rachunku określonej osoby w minionym miesiącu. Chodzi jednak o to, aby o sprawie nie dowiedział się żaden z Twoich przełożonych ani współpracowników. Za dostarczenie informacji otrzymasz (nieoficjalne, wolne od opodatkowania) wynagrodzenie pieniężne.

1. Czy przyjmujesz propozycję?

Jeśli tak, proszę wpisać T, jeśli nie, proszę wpisać N:

2. Na skali od 0 do 10 oceń moralną słuszność postępowania oficerów, przy czym 0 = ich postępowanie jest moralnie niedopuszczalne, natomiast 10 = ich postępowanie jest moralnie całkowicie uzasadnione:

F4b

Formularz niniejszy służy wyłącznie do prowadzenia badań naukowych. Dziękujemy za udział w badaniu.

Rok studiów (proszę wpisać I, II, III, IV albo V):

Płeć (proszę wpisać K albo M):

Jesteś pracownikiem banku, a zajmowane przez Ciebie stanowisko umożliwia naturalny dostęp do stanu rachunków klientów. W sposób dyskretny kontaktują się z Tobą oficerowie jednej ze służb specjalnych, prosząc o dostarczenie informacji na temat obrotów na rachunku określonej osoby w minionym miesiącu. Chodzi jednak o to, aby o sprawie nie dowiedział się żaden z Twoich przełożonych ani współpracowników.

1. Czy przyjmujesz propozycję?

Jeśli tak, proszę wpisać T, jeśli nie, proszę wpisać N:

2. Na skali od 0 do 10 oceń moralną słuszność postępowania oficerów, przy czym 0 = ich postępowanie jest moralnie niedopuszczalne, natomiast 10 = ich postępowanie jest moralnie całkowicie uzasadnione:

F5a

Formularz niniejszy służy wyłącznie do prowadzenia badań naukowych. Dziękujemy za udział w badaniu.

Rok studiów (proszę wpisać I, II, III, IV albo V):

Płeć (proszę wpisać K albo M):

Wynajmujesz jeden pokój w dużym mieszkaniu, pozostałe pokoje zajmują inni studenci. W sposób dyskretny kontaktują się z Tobą oficerowie służby kryminalnej Policji, informując, że jeden ze lokatorów współdziała z pewną grupą przestępczą. Elementem rozpracowania jej działalności byłoby przeprowadzenie, zapewne kilkakrotne, nieoficjalnego, tajnego przeszukania pokoju owego podejrzanego studenta. Policjanci proszą o pomoc w tej sprawie – Twoje zadanie polegałoby na przekazywaniu informacji o nieobecności lokatorów, pomocy w wejściu do pomieszczenia i tym podobnych czynnościach, zapewniających bezpieczeństwo operacji. Za swoje usługi otrzymywałbyś (nieoficjalne, wolne od opodatkowania) wynagrodzenie pieniężne.

1. Czy przyjmujesz propozycję?

Jeśli tak, proszę wpisać T, jeśli nie, proszę wpisać N:

2. Na skali od 0 do 10 oceń moralną słuszność postępowania oficerów, przy czym 0 = ich postępowanie jest moralnie niedopuszczalne, natomiast 10 = ich postępowanie jest moralnie całkowicie uzasadnione:

F5b

Formularz niniejszy służy wyłącznie do prowadzenia badań naukowych. Dziękujemy za udział w badaniu.

Rok studiów (proszę wpisać I, II, III, IV albo V):

Płeć (proszę wpisać K albo M):

Wynajmujesz jeden pokój w dużym mieszkaniu, pozostałe pokoje zajmują inni studenci. W sposób dyskretny kontaktują się z Tobą oficerowie służby kryminalnej Policji, informując, że jeden ze lokatorów współdziała z pewną grupą przestępczą. Elementem rozpracowania jej działalności byłoby przeprowadzenie, zapewne kilkakrotne, nieoficjalnego, tajnego przeszukania pokoju owego podejrzanego studenta. Policjanci proszą o pomoc w tej sprawie – Twoje zadanie polegałoby na przekazywaniu informacji o nieobecności lokatorów, pomocy w wejściu do pomieszczenia i tym podobnych czynnościach, zapewniających bezpieczeństwo operacji.

1. Czy przyjmujesz propozycję?

Jeśli tak, proszę wpisać T, jeśli nie, proszę wpisać N:

2. Na skali od 0 do 10 oceń moralną słuszność postępowania oficerów, przy czym 0 = ich postępowanie jest moralnie niedopuszczalne, natomiast 10 = ich postępowanie jest moralnie całkowicie uzasadnione.

Badaniu poddano studentów różnych kierunków jednej z wyższych uczelni, mianowicie administracji, amerykanistyki, bezpieczeństwa narodowego, kulturoznawstwa, politologii i prawa, w kilku przypadkach (zob. dalej) zasięgnięto opinii pełnoletnich uczniów ostatnich klas liceów ogólnokształcących.

Każda z badanych osób otrzymywała jeden (i tylko jeden) opis, w jednym z wariantów „płacowych”, z prośbą o wskazanie, czy przyjmuje przedstawioną propozycję czy też nie. Ponadto zadaniem badanych było określenie, na skali 1 do 10 oceny moralnej przedstawionej propozycji. Wszystkie odpowiedzi udzielane były anonimowo, z wyjątkiem prośby o podanie roku i kierunku studiów oraz płci. Badani otrzymywali informację, że cel przedsięwzięcia jest wyłącznie naukowy; nikt nie odmówił udziału w badaniu.

Każda z sytuacji prezentowana była w dwóch grupach wiekowych, „starszej” i „młodszej”, przy czym różnica wieku wynosiła w każdym przypadku co najmniej 3 lata (np. I rok studiów – IV rok studiów). Dla każdej z sytuacji i dla każdego z wariantów „płacowych” zliczano odpowiedzi pozytywne i negatywne dla obu grup wiekowych, uzyskując tabele czteropolowe. Dla każdej serii zliczeń sprawdzano hipotezy zerowe, z wykorzystaniem testu *chi-kwadrat*, na poziomie ufności 0,05.

Analogicznie, tzn. dla każdej z sytuacji i dla każdego z wariantów „płacowych”, porządkowano oceny moralne, dokonywano ich rangowania, a hipotezy zerowe o jednakowym natężeniu cechy porządkującej w obu grupach badano testem sumy rang Wilcozona, również na poziomie ufności 0,05.

Wyniki

Sytuacja F1

Tabela 1. Wyniki dla wariantu F1a

Badana grupa	Odpowiedzi		Razem
	pozytywne	negatywne	
Młodsza	4	16	20
Starsza	9	11	20
Razem	13	27	40

Chi-kwadrat = 2,85; brak podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej.

Tabela 2. Wyniki dla wariantu F1b

Badana grupa	Odpowiedzi		Razem
	pozytywne	negatywne	
Młodsza	4	16	20
Starsza	9	11	20
Razem	13	27	40

χ^2 -kwadrat = 0,44; brak podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej.

Tabela 3. Wyniki łączne dla wariantów F1a i F1b

Badana grupa	Odpowiedzi		Razem
	pozytywne	negatywne	
Z zapowiedzią wynagrodzenia	13	27	40
Bez zapowiedzi wynagrodzenia	14	26	40
Razem	27	53	80

χ^2 -kwadrat = 0,006; brak podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej.

Łącznie zatem uzyskano odpowiedzi pozytywnych 27 (33,7%), a negatywnych 53 (66,3%).

W żadnej z kombinacji zliczeń nie stwierdzono statystycznej istotności związku.

W żadnej z kombinacji grup i ocen moralnych także nie stwierdzono różnic istotnie statystycznych, chociaż przeważały oceny pozytywne (tzn. 5 lub więcej)². W sytuacji F1 uzyskano także najwyższą w całym badaniu średnią ocen, mianowicie 7,2 – tak oceniali studenci grupy starszej, w tym przypadku mężczyźni, słuchacze V r. prawa.

Sytuacja F2

Tabela 4. Wyniki dla wariantu F2a

Badana grupa	Odpowiedzi		Razem
	pozytywne	negatywne	
Młodsza	8	12	20
Starsza	14	6	20
Razem	22	18	40

χ^2 -kwadrat = 3,64; brak podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej na poziomie ufności 0,05, ale wynik jest statystycznie istotny na poziomie 0,10.

² Ze względu na bardzo rozległe ilościowo dane liczbowe, zestawienia ocen moralnych w poszczególnych grupach nie będą tu prezentowane, lecz jedynie zwięźle omówione.

Tabela 5. Wyniki dla wariantu F2b

Badana grupa	Odpowiedzi		Razem
	negatywne	pozytywne	
Młodsza	7	8	15
Starsza	6	15	21
Razem	13	23	36

χ^2 -kwadrat = 0,12; brak podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej.

Tabela 6. Wyniki łączne dla wariantów F2a i F2b

Badana grupa	Odpowiedzi		Razem
	pozytywne	negatywne	
Z zapowiedzią wynagrodzenia	22	18	40
Bez zapowiedzi wynagrodzenia	13	23	36
Razem	35	41	76

χ^2 -kwadrat = 2,72; brak podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej.

Łącznie zatem uzyskano odpowiedzi pozytywnych 35 (46%) i negatywnych 41 (54,3%).

W żadnej z kombinacji grup i ocen moralnych nie stwierdzono różnic istotnie statystycznych, chociaż przeważały oceny pozytywne (tzn. 5 lub więcej).

Sytuacja F3

Tabela 7. Wyniki dla wariantu F3a

Badana grupa	Odpowiedzi		Razem
	pozytywne	negatywne	
Młodsza	14	6	20
Starsza	11	9	20
Razem	25	15	40

χ^2 -kwadrat = 0,96; brak podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej.

Tabela 8. Wyniki dla wariantu F3b

Badana grupa	Odpowiedzi		Razem
	pozytywne	negatywne	
Młodsza	14	6	20
Starsza	10	2	12
Razem	24	8	32

χ^2 -kwadrat = 0,70; brak podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej.

Tabela 9. Wyniki łączne dla wariantów F3a i F3b

Badana grupa	Odpowiedzi		Razem
	pozytywne	negatywne	
Z zapowiedzią wynagrodzenia	25	15	40
Bez zapowiedzi wynagrodzenia	24	8	32
Razem	49	23	72

χ^2 -kwadrat = 1,28; brak podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej.

Łącznie uzyskano więc 49 odpowiedzi pozytywnych (68%) i 23 negatywne (32%).

W sytuacji F3 uzyskano wynik różnicujący oceny moralne studentów grupy starszej; studenci odpowiadający pozytywnie na propozycję formułowali oceny statystycznie istotnie wyższe od swych kolegów, którzy na propozycje udzielali odpowiedzi negatywnych.

Sytuacja F4

Tabela 10. Wyniki dla wariantu F4a

Badana grupa	Odpowiedzi		Razem
	pozytywne	negatywne	
Młodsza	6	14	20
Starsza	6	14	20
Razem	12	28	40

χ^2 -kwadrat = 0,00; brak podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej.

Tabela 11. Wyniki dla wariantu F4b

Badana grupa	Odpowiedzi		Razem
	pozytywne	negatywne	
Młodsza	6	14	20
Starsza	6	14	20
Razem	12	28	40

χ^2 -kwadrat = 0,00; brak podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej.

Tabela 12. Wyniki łączne dla wariantów F4a i F4b

Badana grupa	Odpowiedzi		Razem
	pozytywne	negatywne	
Z zapowiedzią wynagrodzenia	12	28	40
Bez zapowiedzi wynagrodzenia	12	28	40
Razem	24	56	80

χ^2 -kwadrat = 0,00; brak podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej.

Łącznie odpowiedzi pozytywnych uzyskano 24 (30%), a odpowiedzi negatywnych 56 (70%).

W sytuacji F4 uzyskano wynik różnicujący oceny moralne studentów grupy zarówno młodszej, jak i starszej; studenci odpowiadający pozytywnie na propozycję formułowali oceny statystycznie istotnie wyższe od swych kolegów, którzy na propozycję udzielali odpowiedzi negatywnych. Trzeba też odnotować, że oceny moralne w sytuacji F4 były wyjątkowo niskie, zwłaszcza wśród osób odpowiadających negatywnie: w grupie młodszej średnia wynosiła 1,3 natomiast w grupie starszej 1,9.

Sytuacja F5

Tabela 13. Wyniki dla wariantu F5a

Badana grupa	Odpowiedzi		Razem
	pozytywne	negatywne	
Młodsza	4	16	20
Starsza	9	11	20
Razem	13	27	40

χ^2 -kwadrat = 2,85; brak podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej.

Tabela 14. Wyniki dla wariantu F5b

Badana grupa	Odpowiedzi		Razem
	pozytywne	negatywne	
Młodsza	6	14	20
Starsza	8	12	20
Razem	14	26	40

χ^2 -kwadrat = 0,04; brak podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej.

Tabela 15. Wyniki łączne dla wariantów F5a i F5b

Badana grupa	Odpowiedzi		Razem
	pozytywne	negatywne	
Z zapowiedzią wynagrodzenia	13	27	40
Bez zapowiedzi wynagrodzenia	14	26	40
Razem	27	53	80

χ^2 -kwadrat = 0,06; brak podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej.

Łącznie zatem uzyskano odpowiedzi pozytywnych 27 (33,7%), a negatywnych 53 (66,3%).

W sytuacji F5 uzyskano wyniki różnicujące oceny moralne w grupie studentów młodszych i starszych; studenci młodszy oceniali otrzymaną propozycję statystycznie istotnie niżej niż ich koledzy z grupy starszej.

W sumie uzyskano odpowiedzi od 388 osób, z czego odpowiedzi pozytywnych udzieliło 162 respondentów (41,7%).

Omówienie wyników

Pozyskiwanie osobowego źródła dowodowego jest w każdym przypadku operacją maksymalnie zindywidualizowaną, prowadzoną „pod” konkretnego kandydata, podejmowaną dopiero po dokładnym rozeznaniu kandydata na współpracownika, z uwzględnieniem jego sytuacji życiowej, cech osobowościowych itd. Niemniej jednak można wskazać typowe motywy skłaniające do podjęcia tajnej współpracy ze służbami policyjnymi. Należą do nich: próżność, odpowiedzialność obywatelska, strach, skrucha, zamiar uniknięcia kary, możliwość uzyskania korzyści materialnej, wdzięczność wobec funkcjonariusza, zemsta, zamiar eliminacji konkurentów w działalności przestępczej, zawiść, gotowość do wykonania podjętych zobowiązań³,

³ Ch.E. O'Hara, G.L. O'Hara, *Fundamentals of Criminal Investigation*, Springfield 2003, s. 190–191.

J.W. Osterburg i R.H. Ward dodają do tego zamiar informatora otwarcia sobie „linii kredytowej” na przyszłość, czyli zapewnienia sobie przyszłej życzliwości ze strony np. policji⁴. Pozyskiwana osoba powinna być także przekonana, że współpraca z nią jest nie tylko legalna, ale i niezbędna do osiągnięcia ważnych społecznie celów⁵. Truizmem jest ponadto stwierdzenie, że realizacja czynności operacyjno-rozpoznawczych jest ryzykowna, tak dla służby, jak i – przede wszystkim – dla osobowego źródła informacji. Trzeba również pamiętać, że zasadniczo w każdym przypadku współpraca oficera służby z pozyskiwanym (i ewentualnie pozyskanym) źródłem jest od początku do końca sytuacją konfliktową, i to na wielu płaszczyznach⁶.

Wymienione tu czynniki niemal w ogóle nie zostały uwzględnione w prezentowanym badaniu; do wyjątków należy kwestia korzyści materialnej, drugim (założonym milcząco) motywem badanych osób było, wolno przyjąć, poczucie obywatelskiego obowiązku. Inne motywy, które z pewnością pojawiłyby się w konkretnych, praktycznych przypadkach, zostały pominięte, zresztą nie mogło być inaczej. W jednej tylko z przedstawionych badanych sytuacji była mowa wprost o ryzyku, związanym z akceptacją propozycji. Kwestie związane z konfliktowością sytuacji pozostawiono w (ograniczonej) możliwości przedstawienia oceny moralnej sytuacji.

Obserwacja badanych w czasie udzielania przez nich odpowiedzi pozwoliła także na stwierdzenie, że niektórzy byli zaskoczeni postawieniem problemu, okazywali wobec niego dezorientację i nie byli w stanie samodzielnie sformułować swego poglądu, odwoływali się do opinii koleżanek i kolegów (co przypominało „ściągnięcie” w czasie egzaminu). Sugeruje to prowadzenie tego typu sondaży w sposób indywidualny (co znacznie utrudniłoby przedsięwzięcie) i, ewentualnie, wobec osób zgłaszających się na ochotnika (co jednak zapewne spowodowałoby nadreprezentację udziału osób o określonych cechach osobowości, np. ekstrawertyków).

W toku luźnych rozmów z uczestnikami badania, przeprowadzanymi po ich zakończeniu, formułowane były poglądy niechętne wobec służb, przy czym argumentacja obejmowała niefortunny, zdaniem zabierających głos, sposób prowadzenia lustracji, nagłaśniane publicznie przykłady nieudolnie prowadzonych operacji czy też ogólnie wskazywany brak profesjonalizmu funkcjonariuszy. Zauważono także, iż osoby argumentujące raczej emocjonalnie, manifestowały niechęć do przedstawianych w badaniu propozycji, natomiast osoby o skłonności do argumentacji rzeczowej – przeciwnie.

Wszystkie te krytyczne uwagi nakazują traktowanie badania jako pilotażowego, z bardzo ostrożnym podejściem do wyników. Można jednak sądzić, że uzyskany materiał jest czymś więcej niż tylko inspiracją do jałowych spekulacji.

Najważniejsze są trzy spostrzeżenia:

- 1) ogólnie mniej niż połowa badanych zadeklarowała gotowość tajnej współpracy ze służbami bezpieczeństwa,
- 2) najwyższy stopień aprobaty uzyskała propozycja wykorzystania prywatnych pomieszczeń respondentów do prowadzenia niejawnej obserwacji, następnie (ale już mniej niż połowa badanych) chętna była do uczestnictwa w zagranicznej ope-

⁴ J.W. Osterburg, R.H. Ward, *Criminal Investigation. A Method for Reconstructing the Past*, New Providence 2010, s. 188.

⁵ P. Connor, G. Huston, D. Johnson, G. McKinnon, *Blackstone's Police Investigators' Manual*, Oxford 2009, s. 28.

⁶ J. Madiger, *Confidential Informant. Law Enforcement's Most Valuable Tool*, Boca Raton 2000, s. 5.

racji wywiadowczej, natomiast znacząco niższa liczba respondentów zadeklarowała gotowość tajnej współpracy w przypadku, gdy świadczenie służbie informacji miało dotyczyć osób z najbliższego otoczenia – kolegów czy przełożonych w miejscu pracy,

- 3) zróżnicowanie składanych deklaracji, choć widoczne, w żadnym przypadku nie było jednak statystycznie istotne. Zapowiedź materialnego wynagrodzenia za dostarczane informacje/usługi nie była czynnikiem istotnie wpływającym na rodzaj składanych deklaracji.

Jak wspomniano, realizacja czynności operacyjno-rozpoznawczych niesie ze sobą ryzyko. Narzędziem, stosowanym do identyfikacji i szacowania owego ryzyka jest tzw. model PPPLEM (akronim od nazw wyróżnianych ryzyk, mianowicie: *Public and organizational risk, Physical risk, Psychological risk, Legal risk, Economic risk, Moral risk*), obejmujący ryzyka dotyczące uwikłanych w operację podmiotów, tzn. służby prowadzącej czynności, jej personelu i personelu wspierającego, osób, wobec których czynności są prowadzone, oraz strony trzeciej⁷. Stwierdzonym (uznanym za możliwe do wystąpienia) ryzykom przypisuje się następnie prawdopodobieństwo wystąpienia (na trzystopniowej skali porządkowej: niskie, średnie i wysokie) oraz krytyczność (na takiej samej skali). Jeśli którekolwiek ze stwierdzonych ryzyk, dla któregoś z wymienionych podmiotów, uzyska na wspomnianych skalach dwie oceny „wysokie” albo jedną „wysoką”, a drugą „średnią”, wtedy planowaną operację należy przemyśleć raz jeszcze, w celu zmniejszenia jej ryzyka⁸.

Możemy założyć, że osoby deklarujące odpowiedzi negatywne intuicyjnie doszły do wniosku, że wzięcie udziału w proponowanej operacji jest zbyt ryzykowne. Spróbujmy rozważyć, jakie ryzyka w poszczególnych przypadkach mogły być przez respondentów brane pod uwagę. (Założmy też dodatkowo, że oficerowie prowadzący sprawę działali w pełni profesjonalnie i nie popełniali błędów operacyjnych).

W przypadku F1 i, jak się zdaje, niemal we wszystkich pozostałych wchodzi w grę następujące ryzyka: fizyczne (zemsta ze strony przestępców), psychologiczne (dyskomfort wewnętrzny spowodowany sytuacją) i moralne (wyjątkowo złe skojarzenia, związane z ujęciem „przekazywanie wiadomości [...] na temat bliskiego kolegi”). Prawdopodobieństwo każdego z nich może być przez werbowanego uznane za co najmniej średnie, a być może również za wysokie, szczególnie to pierwsze, jeśli kandydat uzna policyjny system ochrony informacji niejawnych za wadliwy (nawet w długiej perspektywie) i uwzględni możliwość dekonspiracji. Krytyczność wszystkich trzech zagrożeń może również być traktowana jako bardzo poważna; systematyczne donoszenie na „bliskiego kolegę” może być moralnie bardzo trudne, szczególnie że nie ma pewności, że faktycznie jest on przestępcą – w takim przypadku ewentualna dekonspiracja mogłaby mieć skutki moralnie dewastujące. Lojalność wobec kolegi (a nawet „kolegi”) ma w tym przypadku wyraźny priorytet.

Ogólnie niski poziom akceptacji propozycji nie był przeszkodą w przyznawaniu wysokich ocen moralnych postępowania funkcjonariuszy, co może sugerować nie-spójność postaw badanych osób. Z drugiej jednak strony rozbieżność tę można wyjaśnić następująco: wprawdzie badani w zdecydowanej większości nie wzięliby

⁷ C. Harfield, K. Harfield, *Covert Investigation*, op. cit., s. 170.

⁸ *Ibidem*, s. 171.

udziału w planowanej operacji, jednakże uznają oni celowość i moralne uzasadnienie wysiłku funkcjonariuszy, legalnie przecież starających się zneutralizować działalność groźnych przestępców. Takie podejście byłoby szczególnie zrozumiałe w odniesieniu do mających już dużą wiedzę profesjonalną studentów ostatniego roku prawa (których – przypomnijmy – średnia przyznanych ocen wyniosła 7,2, czyli najwyżej w całym badaniu).

W sytuacji F2, na którą pozytywnie zareagowała blisko połowa badanych, ocena zagrożeń była najwyraźniej inna. Zapewne pominięte zostało ryzyko moralne (ewentualnym poszkodowanym byłoby państwo obce, z najdalej idącą akceptacją państwa własnego, w tych okolicznościach trudno siebie uznać np. za zwykłego złodzieja), przewidywane stany psychiczne towarzyszące wykonywaniu zadania mogły być nawet oceniane pozytywnie. Należy więc przyjąć, że osoby akceptujące propozycję nie doszacowały ryzyka prawnego i – w konsekwencji – fizycznego oraz związanych z nimi krytyczności, w każdym przypadku (bardzo) wysokich. Wyjaśnieniem tych zjawisk może być gotowość do przeżycia niezwyklej przygody, a nawet chęć do jej przeżycia, ale aspekt patriotyczny nie może zostać pominięty w analizie motywacji.

To ostatnie spostrzeżenie wydaje się również uzasadnione wysokimi ocenami moralnymi, przyznawanymi werbującym oficerom. Wydaje się, że niezależnie od osobistej postawy wobec propozycji jest ona oceniana wysoko – wszak działania funkcjonariuszy ewidentnie leżą w interesie kraju.

Sytuacja F3 niosła ze sobą najmniej zagrożeń, mimo to ponad 30% respondentów zadeklarowało odmowę wzięcia udziału w operacji. Ryzyka i krytyczności natury fizycznej i ekonomicznej były znikome, ryzyko prawne – praktycznie żadne. Pozostały ryzyka psychologiczne i moralne; te pierwsze uznać można za spowodowane niedogodnościami związanymi ze stosunkowo długotrwałym przebywaniem w domu obcych osób, te drugie niechęcią do „mieszania się” w sprawy policyjne.

W tym przypadku postawy badanych okazały się zdecydowanie spójne; oceny moralne, wystawiane przez osoby akceptujące propozycję, były wyższe w sposób statystycznie istotny. Można więc zaryzykować wniosek, że niewielkie zagrożenia niesione przez sytuację sprzyjają klarowności ocen, a ich polaryzacja jest adekwatna do gotowości przyjęcia propozycji.

Sytuacja F4 niosła ze sobą kolejny konflikt lojalności, tym razem pomiędzy służbą państwową a pracodawcą. Z konfliktu tego zwycięsko wyszedł pracodawca, być może również dlatego, że został określony jako instytucja zaufania publicznego (bank!). Ryzyko fizyczne należy uznać za niewielkie, ekonomiczne i prawne również (choć w wielu przypadkach mogło być inaczej, mianowicie wtedy, gdy badany, w przypadku dekonspiracji, przewidywał utratę pracy i konsekwencje prawne naruszenia tajemnicy bankowej, zakładając, że służba nie zapewni mu bezkarności). Za decydujące o odmowie uznać jednak trzeba ryzyko moralne i psychologiczne. Nie wolno też pomijać okoliczności, że osoba, której składano propozycję, mogła przypuszczać, iż jest poddawana kontroli lojalności.

W sytuacji F4 również należy odnotować wysoką spójność postaw badanych osób. Podobnie jak w poprzednim przypadku, średnia przyznawanych ocen różni się w sposób statystycznie istotny respondentów akceptujących propozycję i ich nieakceptujących koleżanek i kolegów. Jeśli zgodzić się z tym, że realne zagrożenia

niesione przez sytuację F4 były stosunkowo małe, wtedy można powtórzyć wniosek sformułowany w przypadku F3, że mianowicie niewielkie zagrożenia, niesione przez sytuację, sprzyjają klarowności ocen, a ich polaryzacja jest adekwatna do gotowości przyjęcia propozycji.

Sytuacja F5 jest w zasadzie analogiczna do F1, ilościowy rozkład wyników jest w obu tych przypadkach identyczny. Jeśli F5 uznać za „pytanie kontrolne” wobec F1, to potwierdzenie wyników okazało się idealne, choć grupy respondentów w obu sytuacjach były (jak we wszystkich pozostałych przypadkach) zupełnie różne.

Odmienny wynik w stosunku do F1 uzyskano natomiast w przypadku ocen moralnych; studenci młodszy oceniali postępowanie oficerów w sposób statystycznie istotny surowiej niż studenci starsi. Być może studenci starsi, podobnie jak w przypadku F1, kierowali się wyższym niż ich młodszy koledzy poczuciem interesu społecznego.

Kwestię wiązania akceptacji otrzymanych propozycji z uzyskaniem wynagrodzenia pieniężnego przedstawia tabela 16.

Tabela 16. Akceptacja propozycji a zapowiedź wynagrodzenia

Akceptacja	Sytuacja					Razem
	F1	F2	F3	F4	F5	
Z zapowiedzią wynagrodzenia	13	22	25	12	13	85
Bez zapowiedzi wynagrodzenia	14	13	24	12	14	77
Razem	27	35	49	24	27	162

Widać więc, że zapowiedź wynagrodzenia nie ma żadnego wzmacniającego wpływu na motywację respondentów, co więcej, w dwóch przypadkach (F1 i F5 – jak pamiętamy, bardzo zbliżonych!) deklaracji akceptujących było minimalnie więcej niż wśród osób, którym obiecywano gratyfikacje. Wyraźnym wyjątkiem jest sytuacja F2, gdzie można przyjąć, że osoby decydujące się na realizację zadania wywiadowczego nie są skłonne całkiem bezinteresownie działać na rzecz krajowej gospodarki.

Hipotezę zerową o braku różnic między średnimi liczbami akceptacji w grupach „z zapowiedzią wynagrodzenia” i „bez zapowiedzi wynagrodzenia” testowano testem *t*-Studenta na poziomie istotności 0,05, uzyskując wartość 0,46, co świadczy o braku podstaw do jej odrzucenia.

Przypadki te potwierdziły też starą, znaną oficerom operacyjnym regułę, że perspektywa uzyskania korzyści materialnych w zamian za podjętą współpracę nie zawsze jest (oceniając rzecz w kategoriach zbiorów) czynnikiem decydującym o podjęciu współpracy. Z drugiej strony, nie można wykluczyć, że w procesach motywacyjnych wielu osób rozumowanie typu „to (przyjęcie propozycji) jest złe, ale skoro mogę na tym zarobić, decyduję się”, wiemy jednak tylko tyle, że osoby takie są w mniejszości.

Podsumowanie

W badanej grupie nieznaczna większość osób deklarowała negatywny stosunek do podjęcia tajnej współpracy z organami bezpieczeństwa i porządku publicznego. Postawy te jednak były zróżnicowane w zależności od typu sytuacji operacyjnej. Uzyskano podstawy do przyjęcia, że badani kierowali się w swoich deklaracjach rozpoznawaniem złożonych ryzyk, związanych z propozycjami. W niektórych przypadkach stwierdzono niespójność pomiędzy deklarowanymi postawami wobec propozycji współpracy a ocenami moralnymi tych propozycji.

Bibliografia

- Connor P., Huston G., Johnson D., McKinnon G., *Blackstone's Police Investigators' Manual*, Oxford 2009.
- Harfield C., Harfield K., *Covert Investigation*, Oxford 2005.
- O'Hara Ch.E., O'Hara G.L., *Fundamentals of Criminal Investigation*, Springfield 2003.
- Madiger J., *Confidential Informant. Law Enforcement's Most Valuable Tool*, Boca Raton 2000.
- Osterburg J.W., Ward R.H., *Criminal Investigation. A Method for Reconstructing the Past*, New Providence 2010.